

**АНТРОПОНИМИ НА ПРАВОСЛАВНОТО НАСЕЛЕНИЕ
В ТЪРНОВО И ТЪРНОВСКО В
ОСМАНСКИ ДОКУМЕНТИ ОТ XVI В.,
НЕЗАСВИДЕТЕЛСТВАНИ В ОНОМАСТИЧНАТА
СПРАВОЧНА ЛИТЕРАТУРА**

Красимира Мутафова

Запазените османски регистри от XV и XVI в. са може би най-надеждната информационна база за реконструиране на именната система на българите в почти всички ареали на етническата ни територия непосредствено след османското завоевание и в предходния период. Описните данни включват не само личните имена на данъкоплатците, но и до бащините, съпружеските (за вдовиците) или намиращите се в други родствени или професионални връзки с тях (брат, зет, ученик) и по този начин отразеният в тях антропонимичен процес получава по-голяма дълбочина. Фрагментарни и недостатъчни остават сведенията относно женския именен репертоар, тъй като в описите фигурират само вдовиците.

Въпреки богатите възможности и компактният характер на този тип изворов материал той все още е сравнително ограничено използван в ономастичните проучвания¹. Конкретно за Търново, повечето автори се позовават на запазената част от подробен поименен регистър (*муфассал дефтер*)², дълго време считан за най-стария опис на жителите на старата столица, макар да липсва точна датировка за времето на съставянето му³. Обстоятелство, което обяснява несъстоятелността на някои от прибързаните изводи в опитите да се осмислят последствията от завоеванието, включително и относно именната система на православно население. Достатъчно е да посоча факта, че в едно от малкото

изследвания върху именуването на търновчани през този период, Н. Ковачев⁴, представя настъпилите промени най-вече въз основа на този, доскоро единствено публикуван опис, в който фигурират само част от търновските християнски махали, респ. само част от имената на търновските обитатели. Възщност, както сочат последните уточнения, той е съставен през 1541–1545 г., а общият брой на махалите на православните е 15⁵.

Нови възможности за изследване на именната система на българите дават последните документални постъпления от Истанбулския османски архив към Генералната дирекция на държавните архиви на република Турция в Народната библиотека “Св. Св. Кирил и Методий. Системното им проучване не само би позволило да се проследят традициите и иновационните процеси в именуването след XV в., но и най-вероятно би обогатило именния фонд на българите с неза-свидетелствани в ономастичната справочна литература антропоними. На такива, отнасящи се за Търново и Търновския регион, се натъкнах при превода на османски регистри от XVI в. Преди да изложа накратко наблюденията си върху някои от тях, бих искала да направя няколко уточнения по отношение на изворите и изследванията, използвани като база за сравнение, както и да очертая основните принципи при предаване на имената, записани с възможностите на арабската графична система в османските подробни регистри.

В настоящото изследване се позовавам най-вече на три основни източника: най-ранния поименен регистър на жителите на Търново от 1516–1517 г.⁶; подробния регистър от 1541–1545 г., заедно с непубликуваната част от него, съхранявана в Ориенталски отдел на НБКМ⁷ и описа от 1613–1614 г.⁸, за който съществуват предположения, че е препис (сурет дефтер) от оригинал, съставен през 1579 г.⁹

За уточняването на имената и техния произход са използвани основно изследванията на Г. Вайганд, Ив. Дуйчев, Хр. Гандев, Н. Ковачев, Ст. Илчев, Й. Заимов, Ал. Гафуров¹⁰, както и различни етимологични, тълковни и честотни речници на имената¹¹.

Основният проблем при уточняването на произхода и етимологията на регистрираните имена е свързан с все още непълно изследваната антропонимична традиция в средновековното българско общество. Интересът в по-общите и специализирани трудове е насочен най-вече към владетелските фамилии и представителите на аристокрацията¹², а изворовият материал относно обикновеното население е сравнително късен и фрагментарен. По-компактни данни са извлечени от византийските описни книги (пракикони) от XII–XIII и първата половина от XIV в.¹³ и от актовете на атонските архиви¹⁴. Друг тип извори, подходящи за сравнителен анализ, са грамотите на българските и сръбски владетели от XIII–XIV в. с изброените имена на “черковните хора” и париците¹⁵. Богат на антропонимични данни безспорно е и Бориловият синодик с добавките от XIII и XIV в.¹⁶, помениците на българските царе и царици, надписите върху печати и пръстени на български царе и боляри, както и разнородният по характер епиграфски материал¹⁷, част от който се отнася конкретно за Търново и то за обикновеното население на столицата през XII–XIV в.¹⁸ Тези сведения, макар и фрагментарни, дават възможност за съпоставителен анализ с информацията на османските описи от XVI в., позволяват проследяване на континуитета и иновациите в антропонимичната система след завоеването, както и открояване на антропоними, които нямат аналог нито с тях, нито в издадената справочна ономастична литература.

Най-надеждни като извор за антропонимията на православно население са описите от 1516–1517 и 1541–1545 г. И то не само защото са най-ранни, а защото имената в тях са много по-коректно изписани. Непознаването на именната система на описваните данъкоплатци-немюсюлмани, както и липсата на по-ранни сведения за тях, кара османския регистратор да бъде много внимателен. Ето защо, въпреки че в *муфасал* дефтерите през този период е използвано писмото *сиякат* (“съкратено”), несъобразено с правилата за свързване на буквите, с липсващи или непълно поставени диакретични точки, в много случаи той ги е поставял, за да уточни конкретното име. Трябва да се има

предвид обаче, че при отразяването на имената в описите точността на записването им зависи от това как те се предават от съответния данъкоплатец¹⁹, как се чуват от османския писар и как се записват с възможностите на използваната графична система. Това предполага понякога няколко различия, особено ако диакретичните точки липсват и изисква някои уточнения относно възможностите за адекватно представяне на този тип безеквивалентна лексика²⁰.

Досегашната практика при издаването на османски извори показва, че най-удачно е този тип лексика да се представя чрез възможно най-близки до оригинала фонетични и графични съответствия (т. е. чрез транскрипция и транслитерация). Прилагането на принципа на фонетичната транскрипция с възможностите на българската азбука, практически означава, че би трябвало да се следва удвояването на буквите и да не се отразява обеззвучаването при предаването на имената, прието при издаването на по-голямата част от публикуваните извори. Популярните в антропонимията ни имена като Филип, Игнат, Стамат, в описите от разглеждания период са записани не с обеззвучени съгласни, а със звучните “б”/،،ب” (бе) и “д”/،،د” (дал) – Филиб, Игнад, Стамад.

Трябва да се има предвид обаче, че като графична основа на арабския език, макар и обогатена с три персийски букви, арабицата не може да представи адекватно нито осемте турски гласни, нито голяма част от съгласните. Това създава предпоставка за няколковариантен прочит дори на османските имена и термини и още по-големи затруднения при опита за коректно предаване на тези от нетурски и неосмански произход. Това се отнася и за антропонимите, в които рефлексират трудностите, изпитвани от самите османски регистратори при записване на чужди за тях имена.

Тези трудности са намерили отражение в специфични трансформации, довели до своеобразното “потурчване” на някои имена. В съответствие с един от турските фонетични закони, изключващ възможността за струпване на съгласни в началото на думата, османският регистратор е поставял протетична

съгласна, най-често “и”/“і” (*елиф*) на имена от типа на Славомир, Владимир, Владко, Златко, Стоян, Стан, Стойко, Стойо, Стефан, Стамад и т. н, записани като **И**славомир, **И**владимир, **И**владко, **И**златко, **И**стоян, **И**стан, **И**стойко, **И**стойо, **И**стефан, **И**стамад.

На второ място ще отбележа, че за част от имената, които съдържат звука “ц”, фонетичното звучене не би могло да бъде еквивалентно отразено с възможностите, които предлага арабската графична система и те са вписани като: **Лускан** = Люцкан; **Ватас**, **Ваташ**, **Ватач** = Ватац; **Госо** = Гоцо; **Йовича** = Йовица; **Кусар**, **Кутчар**, **Кучар** = Куцар; **Маручина** = Маруцина; **Манутса** = Мануца; **Петса** = Пеца; **Сано** = Цано; **Ичветко** = Цветко и пр.

Като цяло, най-големите проблеми при нормализиране на имената във форми, максимално близки до оригиналните, са свързани с вокализацията, поради характерното за арабската графична система изпускане на гласни и възможностите за вариантното четене на нанесените. Този проблем създава затруднения, особено по отношение на т. нар. твърдост – мекост на имената от типа на Недо, Бало, Вело, Драгно, Кръсто, Върло и др. С оглед на прецизното отразяване на имената по-точен е “твърдият” вариант, а “мекия” – само когато йотирането на съгласната е изрично отразено в оригинала. Още повече, че лингвистичните изследвания не сочат категорично обособяването на източните и западните говори и на я-товата граница в началото на XVI в.

Основните затруднения при предаването на антропонимичните данни са свързани с имена, чиито начин на изписване предполага многовариантност и наложителен компромис при избора на един от тях. Те биха могли да бъдат сведени до няколко групи.

1) Имена, при които или липсват, или са некоректно нанесени диакритичните точки и възможните варианти биха били: **Бано** – **Яно**; **Пасо** – **Басо**, **Писко** – **Биско**; **Татул** – **Танул**; **Танко** – **Татко**, **Натко**, **Нанко**; **Башо** – **Пашо**; **Точар** – **Бочар**; **Петко** – **Ненко**, **Пенко**, **Тенко**, **Нико**; **Пейо** – **Нено**, **Пено**; **Бончо** – **Йончо**; **Незад** – **Тетрад**; **Боран** – **Божан**; **Масто** – **Насто** и т. н.

2) Имена с идентично изписване на ниски букви в средна позиция: Каломан и Калоян, Шабан – Шаман. Това очевидно е причината, поради която в единствено публикувания доскоро опис на търновското население, името Каломан не е отразено и това рефлектира в ономастичните проучвания²¹.

3) Имена, съдържащи буквите “йе” (ﻱﻪ), “вав” (ﻭﺍﻭ), “хе” (ﺧﻪ), които позволяват четене с различни гласни: Върло – Вирло, Вълло – Вело, Вълко – Велко, Сиво – Сево; Радо – Раду, Родо – Рудо, Бодин – Будин, Войо – Вуйо, Драгул – Драгол, Милош – Милуш; Драгошин – Драгушин; Тодор – Тудор (“вав” може да се вокализира като “у” и “о”); Коке – Кока; Косте – Коста (“хе” – като “а” и “е”).

При избора на най-близкия до оригинала вариант във всички посочени случаи съм следвала максималното прецизиране на палеографските особености при изписването им, а при необходимост и по-високата честотност на разпространение на съответното име в дадения регион, отразена в ономастичните справочници и специализираните изследвания²².

С оглед на всичко изложено до тук, антропонимите, които ще представя в това изследване, са обособени в няколко групи: 1) с коректно изписване и едно- или двувариантно разчитане, нито едно от които няма аналог в тази му форма в справочната ономастична литература; 2) с изписване, предполагащо няколко възможни варианта на разчитане, някои от които се срещат и в познатия именен фонд на българите; 3) незасвидетелствани варианти на познати имена в ономастичната литература; 4) антропоними с най-общо тюркски, арабски и персийски произход, които не са познати в антропонимията на Търново и Търновския регион до османското завоевание.

Сред антропонимите, които нямат аналог нито в ономастичната – специализирана и справочна литература, нито в посочените извори от периода преди завоеванието, фигурира само едно женско име – Аврука اوروڪه, записано единично в описа от 1516-1517 г. С много уговорки то би могло да се разчете и като Урука²³, но и в този му вариант не се среща нито в изворовия

материал, нито в ономастичните справочници и изследвания. Поне засега, не съм открила нито аналог, нито подходяща етимология за това женско име.

Останалите антропоними от тази група са мъжки лични имена, които с малки изключения, са единично вписани в трите коментирани регистрации само сред населението на Търново. В описа от 1516-1517 г. това са: **Бастурко** باستورقو (ЛИ –1)²⁴ или **Бащурко** باشتورقو, ако се приеме, че нанесените диакритични точки се отнасят за „шин“ (съответстващ на „ш“), а за „те“ (съответстващо на „т“) не са отбелязани; **Ватас** واتاس (ЛИ –1); **Лаган** لاغان (БИ –1), **Марусина** ماروصنه (ЛИ –1). В регистъра от 1541-1545 г. – **Вършан** ويرشان (ЛИ –1), **Кестер** كستر (БИ –1), **Пекюр** پکور (БИ –1), **Скефто** اسکفتو (ЛИ –1), а в този от 1613-1614 г. – коректно вписаното име **Вирад** ويراد (БИ –1). С по-висока честотност на разпространение са единствено имената **Масто** ماستو (ЛИ –1), вписано и с вариант **Мастор** ماستور (БИ –1; ЛИ –1) в трите регистрации и антропонимът **Маливир** مليور (ЛИ –2; БИ –1; общо –3), който се среща само в описа от 1613–1614 г.

Със сравнително по-висока честотност на разпространение е името **Неботин** نبوتين, което се среща и сред населението от Търновския регион. В самия град Търново само двама от немюсюлманите са записани по този начин в описа от 1516-1517 г. Най-вече единично вписван, този антропоним фигурира и сред данъкоплатците на 15 от най-големите селища на Търновска каза (част от тях днес са в границите на Русенска, Ловешка и Габровска област): Летниче, дн. гр. Летница (ЛИ – 2); Йованча, с. Иванча, обл. Велико Търново (ЛИ –1); Новаград, с. Новград, обл. Русе (ЛИ –1); Боходров, с. Ботров, обл. Русе (ЛИ –1); Добрамирка, с. Добромирка, обл. Габрово (ЛИ – 1); Бююк Крамолин, дн. с. Крамолин, обл. Габрово (ЛИ –1); Калугирова, с. Горско Калугерово, обл. Велико Търново (ЛИ –1); Богатова, с. Богатово, обл. Габрово (ЛИ –1); Дебнева, с. Дебнево, обл. Ловеч (ЛИ –1); Село Плачева, с. Плаково, обл. Велико Търново (ЛИ –1); Бериова, с. Бериево, обл. Габрово (ЛИ – 1); Рухарофче, с. Руховци, обл. Велико Търново (ЛИ –1); Къпинова, с. Къпиново, обл. Велико Търново (ЛИ –2); Илена, с друго име Гелинджик,

дн. гр. Елена (ЛИ –1); Исливова, вер. с. Горско Сливово, обл. Ловеч (ЛИ –3). Прави впечатление, че името фигурира вписано само като лично, но не и като собствено бащино, което, колкото и да е условно поради липса на по-ранни регистрации, подсказва липса на континуитет в разпространението. От друга страна то се среща в семейства, за които са характерни традиционни имена, отличаващи се с далеч по-голяма популярност и устойчивост на употреба, като Годор, Димитри, Никола, Кръстил, Богдан, Стайко, Добре, Рад, Бран, Драгостин и др. Типични са примерите от с. Летниче, където освен *Неботин, син на Влайко* са вписани и братята му – *Добрика, син на Влайко; Драган, син на Влайко*; от с. Плаково, в описа на обитателите, на което фигурират *Неботин, син на Рад и Момчо, син на Рад* и от с. Къпиново, обл. Велико Търново : *Неботин, син на Новак; Никола, син на Новак; Герги, син на Новак*.

По-конкретни предположения относно произхода и етимологията могат да се направят единствено по отношение на антропонима **Ватас** **واتاس** (ЛИ –1), начин на изписване на **Ватац**. През XIII в. е известен никейски император с това име – Йоан III Дука Ватаци (1222–1254). Трудно биха могли да се уточнят обаче причините за единичната му поява в нач. на XVI в., тъй като името не фигурира в следващите регистрации. Сред имената на търновчани, също само в описа от 1516–1517 г., се среща и формата **Ваташ** **واتاش** (ЛИ – 2) – разпространено по-късно като ФИ *Ваташки*, успоредна форма на *Ватахов, Ваташки*. Среща се в Дупнишко, Друган (Радомирско), Бояна (Софийско), Ботевградско. Етимологията на ФИ *Ватахов* и *Ваташки* Ст. Илчев извежда от диал. *ватах*: ‘главен майстор на рударска пещ’, ‘главатар на рударска дружина’. И двете ФИ са разпространени главно в Северозападна България (Самоков, Пещера, Долно Камарци, Саранци – Пирдопско, Липница – Ботевградско)²⁵.

И в трите регистрации се срещат няколко незасвидетелствани в ономастичната литература антропоними, но с възможности за многовариантно разчитане и форми, които биха могли да намерят съответствие сред известни лични имена.

На първо място ще посоча единственото женско име – **Амасия** (ЛИ –1), което би могло да бъде разчетено и като Анасия. В първия си вариант, името няма аналог в ономастичната литература, но е известен топоним – название на град в Мала Азия. Във втория – би могло да бъде съкратено от Анастасия (от гр. ‘възкръснала, възродена’) или кръстоска от Ана и Сия, разпространено в Югоизточна, Югозападна и Северозападна България²⁶.

С най-голяма честота на разпространение в рамките на трите регистрации се откроява антропонимът **Вамах** (ЛИ – 1, 1; БИ – 3; общо –2, 1, 3). При липсата на диакритични точки в някои от случаите, името би могло да се разчете и като **Ватах** (واتاخ), или като **Ватач** (واتاچ) – от Ватац (вж. Ватас) и да се осмисли по коментирания по-горе начин.

Аналогичен е случаят с името **Вирльо** (БИ –2; общо – 2), което не се среща под тази форма в ономастични справочници. Но то би могло да се разчете и като **Върло** и осмислянето му да е съвсем различно – зват. от *Върло*, от *върл* ‘упорит, гневлив, непримирим към лошото и злото, лют’²⁷. В този му вариант името се отличава с висока честотност на разпространение в патриархално-селска среда, както сочи вписването му в повечето от селищата на Търновска каза в трите разглеждани описа.

С доста уговорки името **Дран** (ЛИ –1, 1,1), което фигурира само сред данъкоплатците на Търново в рамките на трите регистрации, би могло да се разчете и като **Виран** или **Вран** (وران), поради твърде сходния начин на изписване на арабските букви “дал” (د) и “ре” (ر) в писмото *сиякат*. Единствено в речника на личните имена на Ст. Илчев е дадена формата на ФИ *Виранов* – вм. *Веранов* (от тур. диал. *веран* ‘разтурен; болнав’, Пазарджик). Очевидно обаче става въпрос за името **Дран**, тъй като в описите от 1516–1517 и 1541–1545 г. названието на две от махалите, коректно изписани, е „Поп Дран” и „Поп Дран Владико”, а на първо място сред обитателите на двете махали са отбелязани *Поп Дран*, *син на Храбил* и *Владико*, *син на споменатия* [поп Дран Владико].

В съпоставителен план с най-голяма честотност на разпространение сред този тип антропоними се откроява името **Незад** نَزَاد, макар и регистрирано единствено в Търново в трите обработени описа. В този си вариант името не се среща в специализираните ономастични справочници, но начинът на изписване на част от имената, позволява и разчитането **Тетрад** تَتْرَاد – от гр. *тетрада* ‘четворка’ или от ‘сряда’ (роден в сряда), разпространено в с. Беляковец (Търновско), а ФИ *Тетрадов* и *Тетрадев* – в Търново и Пловдив²⁸.

По-особен е случаят с **Каловин** قَالُوَيْن. Среща се в две последователни регистрации само сред жителите на Търново – в средата на XVI в. е записано като първа част от двойно име – *Каловин Тодор*, а в описа от 1613-1614 г. е единично вписано като лично и бащино име. Твърде сходното изписване на „вав” и „дал” в описа от 1541-1545 г. предполага и разчитане **Калудин** قَالُوْدِيْن (съкр. от гр. *Калуди* ‘дар, дарове, подаръци’). И в този си вариант името не е особено популярно в Търново, а в Търновско е вписано единично само в с. Поликрайще, Търновско, в нач. на XVI в.

От историческа гледна точка интерес предизвиква името **Саруджа** سَارُوْجَه (ЛИ –1), единично регистрирано само сред данъкоплатците на Търново в нач. на XVI в. (*Васил, син на Саруджа*), а във варианта **Сарудж** سَارُوْج се среща и в с. Исливова (с. Българско Сливово, обл. Велико Търново), където е записано единично като лично и бащино име (*Тодор, син на Сарудж; Сарудж, син на Неделко*). В два от случаите е възможно и разчитане като: **Садука** سَادُوْكَه, **Сарука** سَارُوْكَه или **Савука** سَاوُوْكَه, тъй като липсват диакретични точки, а в начална позиция поподобен на буквата “джим” (چ) начин е изписван и “каф” (ق). Нито една от посочените форми не се среща в специализираните ономастични справочници. Ст. Илчев дава само *саръ-* (от тур. *sarı* ‘жълт, бледен’) като първа съставна част в образуването на ФИ *Сарълиев*. Срещат се и ФИ: 1. *Сараджов*, разновидност на *Сарачев* – от *сарач* ‘седлар’ (ар.-тур. *saraç, -ci*), разпространено в Айтос, Сливен, Търново. 2. *Сараджелиев* – от с. Сараджа (Добричко), разпространено в Каварна. Според мен Саруджа най-вероятно е епитетно или прозвищно име, образуваното от *сарадж*

(*saraç*, *-ci* — ‘седлар’) или *сарудж* (*saruc* ‘строителен материал от типа на цимента, приготвян от вар’)²⁹. Другите два варианта на разчитане на името биха могли да бъдат евентуално производни от *Сапо* (Сяро) или *Сава*.

Заслужава внимание фактът, че през Средновековието в някои арабски извори и по-късно османски наративни източници, под името Сарадж и Саруджа, са споменавани представители на българската аристокрация. Като Сайруджи арабският писател Новайри е отбелязал българския владетел Теодор Светослав³⁰, а османският хронист Мехмед Нешри неколккратно дава сведения за християнския владетел Сарадж бей, васал на Мурад I (1362–1389)³¹. Ще допълня, че според някои автори цар Иван Срацимир³² е споменат под името Сарадж в хрониката на Мехмед Нешри. Доста трудно е обаче да се определи дали това е единственият начин, по който османците записват името Срацимир не само в хрониките, но и в данъчните регистри, а и както сочат същите тези извори, името Саруджа е популярно и сред самите османци. Всичко това, ме прави предпазлива към изграждането на каквито и да било хипотези в тази насока.

В коментирания регистров материал се срещат и незасвидетелствани варианти и форми на познати имена в ономастичната литература. В рамките на тази статия едва ли е възможно да се спра на всички тях. Ще обърна внимание само на няколко, които не са популярни в съвременната ни антропонимична система.

Единично, само в описа от 1516–1517 г., е вписано пожелателното име **Дедован** **دهدوان** (ЛИ –1) – от *Деда* и *-ован* (XVIII в.; *Деда* – старинно от *деда* ‘дядо’: да доживее да стане дядо, да има внуци, разпространено преди XIV в. (според Й. Заимов). Ст. Илчев дава само формите *Дедо* и *Дедьо* – от диал. *дедьо* ‘дядо’, пожелателно име: да наследи дядо си, да бъде като него, да доживее внуци.

В двата аналогични описа от 1541–1545 г., съхранявани в архивите в Истанбул и София, начинът, по който е записано едно от имената предполага различно разчитане. В единия, съхраняван в Ориенталски отдел на Народната библиотека в София – като

Дорос или **Дрос** دروس. Ще отбележа, че в ономастичните справочници не се среща формата *Дорос*, а *Доросей*, видоизменено от *Доротей* (от гр. Δωρόθεος ‘дар божи’ – име на календарен светец). В подробния регистър, съхраняван в архива в Истанбул, името на същия данъкоплатец е вписано като **Друми** درومی – съкр. от *Продрум* (разновидност на гр. Πρόδρομος ‘предшественик, предтеча’) и преосмислено: да бъде вечен като друм, разпространено в Североизточна България, Плевен, Айтоско, Стара Загора, Новозагорско, Ямболско³³.

В справочната ономастична литература не се срещат формите **Йованчин** يوانچين и **Йолин** يولين на едно от най-популярните имена сред православно население – Иван (вписани единично в описите от 1541–45, 1613–14 г.), както и **Кумарин** قومارين (от Куман), единично вписано в нач. на XVI в. Името **Мирак** ميراك (ЛИ –1), което не се среща под тази форма в честотно-етимологичните речници, най-вероятно е производно от *Миро* – съкр. от Мирон (гр. Μύρων, сродно с *миро* ‘благовонно масло’, име на календарен светец) или от *Владимир*, *Любомир* или от друго подобно име и –ак. Й. Заимов дава само съкратена форма от *Велимир*, *Добромир*, *Станимир*, XIV в.³⁴ Само в описите от нач. и средата на XVI в. са вписани имената: **Матър** ما ر (БИ –1) – вероятно образувано от *Мато* (от *Матей* – староевр. ‘божидар’, VII в.); **Радонин** رادونن (БИ –1) – от *Рад*; **Хрус** خروس (ЛИ –1), **Хрусалич** خروسليچ (ЛИ –1), **Хрусовир** خروسور (БИ –1), **Хрусу/овар** (ЛИ –2) – най-вероятно от Хрусо (усп. на *Хруса*, от *Руса* – пожелат. *рус* ‘светлокос’)³⁵. По отношение на **Хрусу/овар** ще отбележа, че едно от имената би могло да се разчете, макар и с уговорки, като **Курд Севар** قردسوار (ЛИ –1) – праб. име на владетел от Първото българско царство.

И накрая, бих искала да обърна внимание и на някои имена с най-общо тюркски, арабски и персийски произход. Някои от тях – Боян, Богоран, Дърман, Куман, Тертери, са познати в антропонимията на средновековната българска държава и могат да бъдат разглеждани като проява на континуитет в именуването след завоеванието. Други обаче не са познати в антропонимията

на търновчани до завоеванието, или поне не са засвидетелствани в известните ми извори.

Неуточнено като произход и етимология засега остава името **Анатък/Анатик**, вписано като лично и бащино име в описите от 1516-1517 и 1613-1614 г. В най-ранната регистрация, записаните по този начин данъкоплатци фигурират на първо място в едноименната махала “Анатик” (*Анатик, син на Ватач; Стоян, син на Анатик*). Факт, който подсказва позицията им в рамките на конкретната социо структура, още повече, че названието се запазва като един от малкото устойчиви топоси през целия разглеждан период. Би могъл да се предположи тюркски произход – от *ана* ‘майка, отец’³⁶, но в достъпните ми специализирани справочници няма аналог с подобно суфиксално имеобразуване **-тък/-дък**. В българската антропонимия се среща името Анатко, съкратено от Анатоли (от гр. *ανατολή* ‘изток’) или от Анастас, както и фамилията Анатков, но имеобразователният модел отново е твърде различен. При липса на сходен вариант в изворите и изследванията, предположенията относно по-стар антропонимичен пласт, евентуално прабългарски, биха могли да бъдат само хипотетични. Ще посоча само, че синът на въпросния данъкоплатец е записан с типичното българско име Стоян. Макар да не се среща в описа от 1541–1545 г., името Анатък очевидно запазва “своя периметър” в именуването, тъй като при регистрацията от 1613–1614 г. двама от данъкоплатците в махала Поп Параскева са записани така: *Васил* [син на] *Анатък*, *Йован* [син на] *Анатък*.

Сред имената на православно население, регистрирано в османските описи от XVI в., интерес предизвиква инцидентната поява на името **Туран** *وران* (или Дуран, тъй като буквата “тъ”, с която е изписано, би могла да бъде озвучена и като “д”). Така е отбелязан бащата на двама сина от обитателите на търновската махала Поп Йован през 1516–1517 г. (*Тодор, син на Туран; Йован, син на Туран*). Етимологията на Туран би могла да бъде изведена: от Туро и *-ан*, от *тур* ‘див бик’ – да бъде як, силен като див бик³⁷, т. е. да бъде разглеждано като пожелателно или епитетно име. Другата възможност е – от новоперс. *Turan*, название на

легендарна страна в “Шах-наме”, отъждествявана впоследствие с Туркестан, а туранец, туранци – с тюрки³⁸ (В специализираната ономастична литература е дадено и изписване с „те” (ت)–*توران*³⁹). Така както е записано, името има и друго речниково значение ‘мързелив, ленив, изоставащ, оставащ’⁴⁰.

Не по-малко въпроси и като инцидентна поява сред немюсюлманската общност на Търново и Търновско в нач. на XVI в., и като осмисляне, повдига името **Ширмерд** *شيرمرد* – композитно име, съставено от перс. *eir* ‘лъв, храбрец’ и *merd* (*mert*) ‘достоеен за уважение мъж; мъжествен, доблестен, храбър; благороден’⁴¹. В един от най-авторитетните речници по османски са посочени две значения на това словосъчетание: 1) ‘храбър мъж’; 2) ‘светец, изключително устойчив на изпитания’. В Търново с това име са записани двама от данъкоплатци към махала поп Васил – *Ширмерд прииълец*; *Ширмерд, зет на Тодоран*⁴². То фигурира и сред имената на немюсюлманите в две от селата на Търновска каза: Йованча (с. Иванча, обл. Велико Търново) – *Ширмерд, син на Йован* и Къпинова (с. Къпиново, обл. Велико Търново) – *Ширмерд, син на Димо*. Заслужава внимание фактът, че във всички посочени случаи името се среща като лично, но не и като бащино. Това обаче трудно би могло да се осмисли като евентуална индикация на скорошно конвертиране, тъй като всички носители на името фигурират в общността на немюсюлманите. И все пак, за разлика от името Туран, което не се среща сред мюсюлманите в коментиранията описи, името Ширмерд е разпространено и сред обитателите на мюсюлманските махали в Търново и сред мюсюлманската общност в селата на Търновска каза. В описа от 1516–1517 г. е регистрирано в селата: Иславомир (с. Сломер, обл. Велико Търново), Боходров (с. Ботров, обл. Русе), Дебнева (с. Дебнево, обл. Ловеч), Калокара-и зир (с. Красно градище, обл. Велико Търново), Али Факихлер, с друго име Оходин (м. Овдин при с. Кормянско, обл. Габрово), Косова-и бюзюрг (с. Полско Косово, обл. Русе), Градище-и зир (с. Градище, обл. Габрово), с. Бара (дн. обл. Габрово). Едно от тях е вписано като Ширмерд Чифтлиги (Чифлика на Ширмерд), дн. с. Шереметя, обл. Велико Търново.

Прави впечатление, освен това, че в някои от регистрациите повечето от носителите на това име са бивши християни, вписани като „синове на Абдуллах”. Въз основа само на тези данни, отнасящи се за ограничен ареал и време, не биха могли да се правят принципни обобщения за конкретни предпочитания точно към това име от страна на “новите мюсюлмани”. Но те според мен обясняват появата не само на това, но и на други имена в началото на XVI в. сред българите, чужди на антропонимията им, предпочетени вероятно заради специфичната им семантика. От този тип са Демиран *دمیران* (от тур. *demir* ‘желязо, железен’), чието българско съответствие Желязко, навлиза по-късно в антропонимията като защитно име⁴³, както и епитетно-пожелателното Балабан *بالبان* (от тюрк. *balaban* *بالابان* ‘едър, грамаден’)⁴⁴, еднократно вписано в регистъра от 1541–1545 г., популярно и сред мюсюлманите.

В тази връзка ще посоча, че в най-ранния опис и особено в този от 1541–1545 г., фигурират няколко имена от арабски и персийски произход, които в превод обозначават качества, недостатъци и състояния на индивида. В описа от 1516–1517 г. от този тип е Душман *دشمان* (перс. *dšman* ‘враг, неприятел’), а през 1541–1545 г. и като лично, и като бащино, е регистрирано името Бехруз *بهروز* (перс. ‘щастлив’)⁴⁵. От типа прозвища, които по-късно се налагат като фамилни имена и са широко разпространени в българската антропонимия през XVIII и XIX в.⁴⁶, през разглеждания период се срещат единствено Батанджи *بتانجی* (тур. *батанджия* ‘пазач на планински проход’, от тур. диал. *batan* ‘планински проход’), Чохарин *چوهارین* (от диал. *чохаджия* ‘сукнар’; тур. *zihaci* – търговец на сукно; *ziha* – сукно) и Чомарин *چومارین* (от тур. *zotar* ‘овчарско куче’ и *-ин.*). Само някои от тях се отличават с по-висока честотност и разпространение и в патриархално-селска среда. Името Душман, еднократно отбелязано сред имената на търновчани в описа от 1516–1517 г., е регистрирано и в 11 села от казата през същата година: Радан, с. Раданово, обл. Велико Търново (БИ – 1); Йованча (БИ – 1); Киривина, с. Кривина, обл. Русе (ЛИ – 1); Боходров (БИ – 1); Калугирова (ЛИ – 1); Богатова, (ЛИ – 1); Дебнева (ЛИ – 1);

Средна Липнича вер. изчезнало село между с. Горна Липница и с. Долна Липница (ЛИ –1, БИ –2); Вирабива, с. Врабево, обл. Ловеч (ЛИ –1); Добри дел, с. Добри дял, обл. Велико Търново (ЛИ –1); Маров дол, неустановено (БИ –1). Името Чохарин, освен в Търново през 1516–1517 г. (ЛИ –5) и 1541–1545 г. (ЛИ –1, БИ –2) е регистрирано и в селата Боходров, (ЛИ –1) и Осанофче-и сахра, с. Полски Сеновец, обл. Велико Търново (ЛИ –1, БИ –1).

От специално изследване се нуждае разпространението на популярното сред мюсюлманите име Шабан, сред българското население, като се има предвид, че поради идентичното изписване на ниски букви в средна позиция и липсата на диакритични точки, в отделни случаи разчитането може да бъде Шаман.

При анализа на изложените незасвидетелствани в литературата, редки и нетипични за българската именна система антропоними в съпоставителен план, прави впечатление, че повечето от коментираните имена са нискочестотни и се срещат само в най-ранния опис. Други като Неботин, Незад, Душман, Бехруз, Чомарин, Чохарин, имат по-висока честота на разпространение, но не навлизат трайно в именната система на търновчани и населението от Търновския регион, тъй като с малки изключения се срещат само в рамките на една от регистрациите. Различен оценъчен знак би могъл да се сложи на регистрираните имена от гледна точка на традиции и иновации. Единичната и еднократна поява на повечето от тях подсказва най-вероятно запазване на реликтни имена от по-стар антропонимичен пласт от предходния период, по една или друга причина изчезнали от употреба впоследствие. От друга страна, епитетно-пожелателната семантика на имената с най-общо тюркски, арабски и персийски произход, свидетелства може би за краткотрайно просъществувала “мода” в именуването под влияние на новите обитатели на старата столица, която се “възражда” по-късно през XVIII и особено през XIX в. в резултат най-вече на тесните социално-икономически контакти и почти задължителния билингвизъм за търговското и занаятчийското съсловие в българското общество.

БЕЛЕЖКИ

- ¹Траен и последователен интерес към този тип данни проявяват Й. Заимов и Хр. Гандев и конкретно за Търново Н. Ковачев. Вж. напр. *Гандев, Хр.* Българската народност през XV в. Демографско и етнографско изследване. Второ преработено издание. С., 1989, 187–265; *Заимов, Й.* Български именник. Първа част. Лични имена у българите от VI до XX век. Втора част. Фамилни имена от чужд произход. С., 1988; *Ковачев, Н.* Върху личните имена на търновградчани през вековете. – В: Велико Търново 1185–1985. Послужай 800-годишнината от въстанието на Асеневици и обявяването на Търново за столица на България. С., 1985, 103–104 и др.
- ²Регистърът е съхраняван под сигнатура ОАК 4/57 в Ориенталски отдел на НБКМ, публикуван в: Турски извори за българската история (ТИБИ). Т. 2. Съст. и ред. *Н. Тодоров, Б. Недков.* С., 1966, 334–353.
- ³Опитите за датировката му варират от края на XV в. до средата на XVI в. Според Бистра Цветкова, чийто превод е публикуван във втори том на ТИБИ, той е съставен в края на XV в. – ТИБИ. Т. 2., с. 343; Впоследствие Страшимир Димитров аргументира едно по-късно датиране – нач. на XVI в. *Димитров, Стр.* За датировката на някои османски регистри от XV в. – ИБИД, 26, 1968, 231–235; Съгласно Стефан Андреев, регистърът е съставен през 40-те години на XVI в. (преди 1548 г.) – *Андреев, Ст.* За датировката на подробните османски регистри (муфасал дефтерите) от XV–XVI в. – ИПр, 1992, №1–2, 167–168.
- ⁴*Ковачев, Н.* Цит. съч., 103–104.
- ⁵Данните в него са идентични на тези от муфасал дефтера, съхраняван в Истанбулския османски архив под сигнатура ВОА, TD 416 от 1541–1545 г. (1 шеввал 947–29 шеввал 951 г./ 29.01.1541–13.01.1545 г.) Вж. по-подр. у: *Мутафова, Кр.* Старопрестолният Търнов в османотурската книжнина (XV–XVI век) В. Търново, 2002, 12–13. *Същата.* Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза. Сборник с документи (в съавторство с М. Калицин; отговорен редактор Ст. Андреев). В. Търново, 2003, 198–199.
- ⁶ВОА – Istanbul, Maliyeden Müdevver № 11, л. 275^a–279^a (Относно Търново и селищата, спадащи към Търновска каза, вж. превода в: *Калицин, М., Кр. Мутафова.* Подбрани османски..., 64–197).
- ⁷ОАК 4/57 – л. 1^a–12^a; ВОА – Istanbul, TD 416, с. 517–523 (вж. превода в: *Калицин, М., Кр. Мутафова.* Подбрани османски..., 198–218).

- ⁸ ВOA – Istanbul, TD 718, с. 487–492. Тази датировка е предложена от Евг. Радусев и Р. Ковачев в: Опис на регистри от Истанбулския османски архив към генералната дирекция на държавните архиви на република Турция. Ред. Ст. Андреев. С., 1996, с. 30–31.
- ⁹ Според М. Кил оригиналната регистрация е направена в дефтерите, съхранявани в Анкарския османски архив (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü) със сигнатура Kuyudu Kadime (КК) 158 è 142. – Kiel, M. Demographic Changes in Danubian Bulgaria 1480–1710 (according to Ottoman source materials from the Turkish State Archives). – В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 7. България през XV–XIX век. С., 1989, 70–71, бел. 13; Вж. и Gözler, K. Les villages Pomaks de Lofça : aux XVe et XVIe siècles d’après les *tahrir defters* Ottomans. – Ankara : Societe Turque d’Histoire, 2001, p. 34.
- ¹⁰ Вайганд, Г. Българските собствени имена. Произход и значение. С., 1926; Гандев, Хр. Цит. съч., 187–265; Ив. Дуйчев, Славянски местни и лични имена във византийските описни книги. – ИИБЕ, кн. VIII, 1962, 197–215; *Idem*. Contribution à l’étude des praktika byzantins. – Etudes historiques à l’occasion du Ier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes. Sofia, 1966, pp. 111–123 (вж. и: Dujčev, Iv. Medioevo byzantino-slavo. III, Roma, 1971, 599–617); Ковачев, Н. Цит. съч., 96–113; *Същият*. Историко-ономастични податки върху езиково-етничната принадлежност на населението в Търновград през XII–XIV в. – В: Културата на средновековния Търнов. [Научна сесия, посветена на 800-годишнината от възстановяването на Българската държава, октомври 1985]. С., 154–157 и др.; Илчев, Ст. Български фамилни имена. – ИИБЕ, XVI, 1968, 531–538; *Същият*. Лексика от фамилни имена. – ИИБЕ, XI, 1964, 437–438; Заимов, Й. . Цит. съч.; Гафуров, Ал. Имя и история. Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. М., 1987.
- ¹¹ Геров, Н. Речник на българския език. Фототипно издание. Т. 1–6, С., 1975–1978; Младенов, Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. С., 1941; Илчев, Ст. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969; Ковачев, Н. Честотно-тълковен речник на личните имена у българите. С., 1987; *Същият*. Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия. В. Търново. 1995; Древнетюркский словарь. Ред. В. М. Наделяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак. Ленинград, 1969; Севортыан, Э. В. Этимологический словарь тюркских

- языков. (Общетюркские и межтюркские основы на гласные). Москва, 1974.
- ³² Младенов, Ст. Цит. съч., 49–66; Ковачев, Н. Едно старинно име върху пръстен-печат от Търновград. – БЕ, 33, 1983, №4, 319–321; *Същият*. Върху монашеските имена в Търновград и Търновската епархия. – В: Търновска книжовна школа. Културно развитие на Българската държава, краят на XII-XV в. IV-ти международен симпозиум. Т. 4. С., 1985, 241–246. и др.
- ¹³ Дуйчев, Ив. Цит. съч.; *Idem*. Contribution ..., pp. 111–123 (вж. и: *Dujčev, Iv. Medioevo ...*, 599-617).
- ¹⁴ Божилов, Ив. Българите във Византийската империя. С., 1995, 34-64; Задълбочено проучване на целия именен репертоар в практиконите прави византоложката А. Лайу. – *Laiou-Thomadakis, A. Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study*. Princeton, New Jersey, 1977, вж. 108–141, и по-специално, 112–113.
- ¹⁵ Петров, П. Протосеваст Прибо, български феодален владетел в Македония през първата половина на XIII в. – В: Изследвания в чест на М. Дринов. С., 1960, 522–23; Христоматия по история на България. Същинско средновековие (краят на XII–XIV в.). Т. 2. Съст. П. Петров, В. Гюзелев, С., 1978, с. 205–207, 229–231, 249–253, 261.
- ¹⁶ Попруженко, М. Г. Синодик царя Борила. С., 1928; Дуйчев, Ив. Изъ старата българска книжнина. II. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. (СБК) С., 1944, 162–164, 166, 168–169.
- ¹⁷ Литературата върху тях е твърде богата: Иванов, Й. Поменици на български царе и царици. – ИИД, IV, 1915, 219–229; Мушмов, Н. Монетите и печатите на българските царе. С., 1924, 158–164; Герасимов, Т. Фалшиви печати на български царе от X, XIII и XIV в. – Археология, 1970, кн. 2, 32–43; Дуйчев, Ив. СБК, II, с. 40, 276, 277, 291; Ив. Гълъбов. Надписите към боянските стенописи. С., 1963, 31–34; Андреев, Й. Надписите при село Иваново, Русенско, и последните години от живота на цар Георги Тертер I. – Векове, 1975, кн. 3, 77–84; Маргос, А. Средновековните български надписи при с. Рояк, Провадийско. – БИ, 1976, кн. 4, с. 299; *Писахте да се знае*. Приписки и летописи. Съставителство, коментар и бележки В. Начев и Н. Ферманджиев. Превод В. Начев. С., 1984; В. Начев. Български надписи. С., 1994 и др.
- ¹⁸ Този материал в по-голямата си част е публикуван: Маргос, А. Драган ли е авторът на Иван Асеновия надпис в църквата “Св. 40 мъченици”

във Велико Търново? – МПК, 1969, кн. 2, 5–8; *Георгиева, С.* Керамиката от двореца на Царевец. – В: Царевград Търнов. Сборник. Т. 2. С., 1974, 7–187; *Ангелов, Н.* Надписи от двореца на Царевец. – В: Царевград Търнов. Сборник. Т. 1. С., 1973, 167–194; *Същият.* Надписи от патриаршеския комплекс. – В: Царевград Търнов. Сборник. Т. 3. С., 1980, 106–133; *Алексиев, Й.* За грамотността на населението в Търново. – В: Средновековният български град. Сборник. С., 1980, 205–213; *Попов, Ат.* Лични имена от археологически находки и проучвания в средновековно Търново. – Векове, XII, 1983, кн. 4, 55–64; *Същият.* Средновековни надписи, монограми, букви и знаци от Търновската “Велика Лавра”. – В: Царевград Търнов. Сборник. Т. 4. С., 1984; *Ковачев, Н.* Пръстени-печати от XII–XIV в. – В: Величието на Търновград. [800 години от възстановяването на българската държава]. С., 1985, 358–361 и др.

¹⁹ Според Ст. Андреев при провеждане на регистрациите данъкоплатците лично са се явявали пред османските чиновници и писари. – *Андреев, Ст.* Муфассал дефтерите от XV–XVI век. (Палеографско, дипломатическо и извороведско проучване). С., 1991 (хабилитационен труд).

²⁰ По-подр. относно проблемите, свързани с адекватното предаване на т. нар. безеквивалентна вж. *Калицин, М., Кр. Мутафова.* Подбрани османски..., 55–61.

²¹ *Ковачев, Н.* Върху личните имена на... 103–104.

²² *Геров, Н.* Речник на българския език. Фототипно издание. Т. 1–6, С., 1975–1978; *Вайганд, Г.* Цит. съч.; *Младенов, Ст.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. С., 1941; *Ив. Дуйчев,* Славянски местни и лични имена във византийските описни книги. – ИИБЕ, кн. VIII, 1962, 197–215; *Илчев, Ст.* Лексика от..., 437–438; *Същият.* Български фамилни ..., 531–538; *Същият.* Речник на личните...; *Заимов, Й.* Цит. съч.; *Гафуров, Ал.* Цит. съч.; *Гандев, Хр.* Цит. съч., 187–265; *Ковачев, Н.* Върху личните... 96–113; *Същият.* Честотно-тълковен речник...; *Същият.* Честотно-етимологичен речник...; *Божилков, Ив.* Цит. съч.; Древнетюркский словарь. Ред. *В. М. Наделяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак.* Ленинград, 1969; *Севортян, Э. В.* Этимологический словарь...

²³ Среща се само в описа от 1516 – 1517 г. – *вдовица Аврука, жена на Михалчи,* вписана сред данъкоплатците на една от най-големите търновски махали (Поп Герги), ВОА – Istanbul, Maliyeden Müdevver '11, л. 276^a.

- ²⁴ БИ – бащино име, ЛИ – лично име, ФИ – фамлно име. Статистическите данни към всяко име, дадени в основен шрифт са от 1516/17, в италик – от 1541–45, в болд – от 1613/14 г.
- ²⁵ *Илчев, Ст.* Речник на личните...
- ²⁶ *Ковачев, Н.* Честотно-етимологичен ...
- ²⁷ *Заимов, Й.* Цит. съч.
- ²⁸ *Илчев, Ст.* Цит. съч.
- ²⁹ Dictionnaire Turc-Français. Par Diran Kélékian. Éditeur-Imprimeur: Mihran. Constantinople. 1911; Персидско-русский словарь. Т. 1–2, М., 1983..
- ³⁰ *Ников, П.* Българи и татари в средните векове. – БИБ, г. II, Т. III, 1929, с. 135.
- ³¹ *Мехмед Нешири.* Огледало на света. История на османския двор. Съст. и превод от османотурски М. Калицин. С., 1984, с. 86, 92, 102, 103.
- ³² Вж. напр. *Матанов, Хр., Р. Михнева.* От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и Османското нашествие 1354 – 1571 г. С., 1998, 72–73, с. 85; *Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев.* Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV в.). В. Търново, 1995, с. 78, 89–90; *Кузев, Ал.* Восстание Константина и Фружина. – ВНР, 1974, № 3, 53–69.
- ³³ *Илчев, Ст.* Цит. съч.
- ³⁴ *Заимов, Й.* Цит. съч.
- ³⁵ *Ковачев, Н.* Цит. съч.
- ³⁶ Древнетюркский... с. 43.
- ³⁷ *Заимов, Й.* Цит. съч., с. 226. Според автора името се среща през XIII в.
- ³⁸ В “Древнетюркский словарь” се отбелязва, че *turanlig*, буквално означава ‘жители на Туран, тюрки’. Вж. и A Turkish and English Lexicon. Shewing in English. The Significations of the Turkish Terms. By *James W. Redhouse.* Constantinople, 1890 (New Impression 1996)
- ³⁹ *Гафуров, А.* Цит. съч., с. 195.
- ⁴⁰ A Turkish and English...
- ⁴¹ *Âæ.* Dictionnaire Turc-Français..., p. 740.
- ⁴² ВOA – Istanbul, Maliyeden Müdevver '11, л. 275⁶, 276⁶.
- ⁴³ *Илчев, Ст.* Цит. съч., с. 13.
- ⁴⁴ *Магазаник, Д. А.* Турецко-русский словарь. М. 1945, с. 58.
- ⁴⁵ *Гафуров, А.* Цит. съч., с. 135, 188.
- ⁴⁶ Част от тях, разпространени през Възраждането, публикува П. Миятев. – *Миятев, П.* Български прѣкорни имена отъ турски произходъ. – Родна реч, г. X, 1936/37, кн. 3–4, 143–151; кн. 5, 202–207.